

¹Кендірбай Г., ²Акынбекова А.Б.

¹Колумбия университетінің профессоры, АҚШ, Нью-Йорк, e-mail: gk2020@columbia.edu

²PhD докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: Акынбек75@gmail.com

«ШОЛПАН» ЖУРНАЛЫ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР

Мақала авторлары ғылыми негіздерге сүйене отырып, 1922 жылы Ташкентте шыққан «Шолпан» журналының тарихына тоқталып, басылым беттеріндегі көтерілген мәселелерге талдау жасайды. Журналдың «саясат-шаруашылық», «білім-әдебиет» бөлімдері арқылы ұлт проблемаларын көтеріп отырғандығы дәлелденеді. Осы бөлімдер арқылы басылған мақалалардың тақырыптық ерекшеліктері анықталып, журналды шығарушы авторлардың көтерген мәселелерін ұлттық құндылық ретінде зерттеуге тырысады. Журналистика тарихын зерттеген ғалымдардың еңбектеріндегі журналды шығарушылар «ұлтшыл», «алашордашылдар» болды деген ұғымның негіздеріне нақты дәлелдер келтіріліп, «ұлтшыл», «алашорда» ұғымдарына талдау жасалады.

Журнал бетінде көтерілген мәселелер сол заманның тарихи шындығы екендігі рас. Осы орайда басылымның дүниеге келуімен оның басы-қасында жүрген журналға жазушы-авторлардың тәуелсіз ел болуды көксегендерін байқауға болады. Авторлар сондай-ақ, жекелеген мақалалар арқылы журналға жабылу қаупі туған сәттерін де назардан тыс қалдырмайды. «Шолпан» журналының ғұмыры қысқа болса да, ұлт руханиятының өркендеуіне ықпал етті. Айталық, ХХ ғасырдың 20-жылдары қазақ қаламгерлері қаламынан туған қазақ әдебиетінің жауһарлары болып саналатын көптеген үздік шығармалар алғаш рет «Шолпанда» жарық көргендерін нақты мысалдармен жазады. Әрине, кез келген басылымның қызметіне баға беру үшін сол заманның, сол дәуірдің саяси ахуалын екшелей отырып, бағамдау керектігі ескеріледі.

Бірақ «Шолпан» жаңа қанаттана бастаған қазақ зиялыларының ой-жүйесіне қазақ болашағының қандай болатындығы жөнінде ой қалыптастырып кетті. Сондықтан да, мақала авторлары «Шолпан» журналы ұлт сөзін сөйлеген басылым ретінде қазақ баспасөзінің мақтанышы болды деген негізді ұстанады.

Түйін сөздер: Алаш, Шолпан, ұлт, журнал, саясат, әдебиет, мәдениет.

¹Kendirbai G., ²Akynbekova A.B.

¹Professor of Columbia University, USA, New York, e-mail: gk2020@columbia.edu

²PhD Doctor of Journalism, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: Акынбек75@gmail.com

Magazine «Sholpan» and national issues

The authors of the article analyzed the problems, that were on the pages of the publication by drawing on scientific facts and paying attention to the history of the magazine «Sholpan», which was published in 1922 in Tashkent. During the analysis, it was proved that there were raised national problems through sections of the journal: «politics-economy», «knowledge-literature». Thematic differences of the articles, published in these sections were identified, the authors of the journal raised the problems and tried to investigate them as national values.

In the writings of scholars, who studied the history of journalism, there was given undisputed evidence to the assertion that the publishers of the magazine were «nationalists», «Alashordians», an analysis of the concept «nationalist», «alashorda» was made. The problems that arose on the pages of the magazine were indeed the historical truth of the time. In this regard, from the first days of the publication, the authors of the magazine dreamed of the independence of the nation. The author also in separate articles doesn't overlook the moments of the threat of publication stopping of the magazine. Although the life of the magazine «Sholpan» wasn't long, it influenced on the perception of the national spirit. We can say

that in the 20th years of the 20th centuries, the best essays of Kazakh literature and Kazakh writers found their reflection in the magazine «Sholpan», the author writes about it with concrete examples. Of course, it is necessary to assess the political situation of the time and epoch in order to assess the activity of any publication. However, «Sholpan», in the minds of the young Kazakh intelligence, formed an idea about the future of the Kazakh people. That is why the authors of the article were of the opinion that the magazine «Sholpan» spoke on behalf of the people and was the pride of the Kazakh press.

Key words: Alash, Sholpan, nation, magazine, politics, literature, culture.

¹Кендірбай Г., ²Акынбекова А.Б.

¹профессор Колумбийского университета, США, Нью-Йорк, e-mail: gk2020@columbia.edu

²PhD докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: Акунбек75@gmail.com

Журнал «Шолпан» и национальные проблемы

Авторы статьи, опираясь на научные факты, изучили историю журнала «Шолпан», издаваемого в 1922 году в Ташкенте, провели анализ тем и проблем, рассматриваемых на страницах издания. В ходе анализа выявлено, что через разделы журнала как «политика-хозяйство», «знание-литература» поднимались национальные проблемы. Определены тематические отличия статей, напечатанных в этих разделах, проблемы, которые поднимали авторы журнала, культивируемые национальные ценности.

В трудах ученых, изучавших историю журналистики, были приведены неоспоримые доказательства утверждению, что издатели журнала были «националистами», «алашординцами», сделан анализ понятий «националист», «алашорда». Проблемы, которые поднимались на страницах журнала, действительно являлись исторической истиной того времени. В связи с этим, с первых же дней появления издания писатели-авторы журнала мечтали о независимости народа. Авторы издания также в отдельных статьях не оставляют без внимания моменты возникновения угрозы закрытия журнала.

Хотя жизнедеятельность журнала «Шолпан» была недолгой, он повлиял на восприятие национального духа. Авторы исследования показывают на конкретных примерах, что в 20-х годах 20-го века впервые в журнале «Шолпан» были опубликованы лучшие сочинения казахских писателей и публицистов. Конечно, необходимо понимать политическую ситуацию времени и эпохи, чтобы оценить эффективность любой публикации. Однако издание «Шолпан», в сознании молодой казахской интеллигенции, во многом сформировало идею о будущем казахского народа. Журнал «Шолпан» выступал от имени народа и являлся гордостью казахской печати.

Ключевые слова: Алаш, Шолпан, нация, журнал, политика, литература, культура.

Кіріспе

«Шолпан» – қырғыз-қазақ тілінде айына бір рет шығатын саясат, шаруашылық, білім-әдебиет журналы. 1-ші саны 1922 жылдың 15 қазанында Ташкент қаласында шыққан. Журналдың алғашқы бетінде «Бүкіл жер жүзінің еңбекшілері, бірігіңдір!» деген ұран жазылған. «Шолпан» – Түркістан АКСР-і ОАК-нің білім, әдебиет, шаруашылық, саяси журналы. Оның «Оқу бөлімі», «Түркістандағы халық ағарту ісі» деген бөлімдерінде оқу-ағарту, бала тәрбиесі мәселелері, алғашқы кеңестік еңбек мектебінің мазмұны, оқу бағдарламасы, сабақ жүргізу әдістемесі, орыс мектептерінің оқыту тәжірибелері таныстырылып, бұл жөніндегі маңызды пікір-ұсыныстар жарияланды. Журналда көптеген ғылыми маңызды мақалалар жарық көрді. Бірақ оның жеке мақалаларында буржуазиялық-ұлтшылдық қате тұжырымдарға жол берілген деп есептеліп,

осыған байланысты журнал 8 саны шыққаннан кейін 1923 жылдың мамыр айында жабылды» («Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия, 1998 ISBN 5-89800-123-9, IX том) деген. «Ақ жол» газетінің 1921 жылғы 22 ақпанындағы нөмірінде «Шолпан» журналы деген хабар шығады. Онда «Ташкентте қазақ, қырғыз, өзбек, түрікпен тілдерінде Халық Ағарту комиссариаты жанындағы Білім комиссиясы атынан «Шолпан» атты журнал шығатын болды. Қазіргі уақытта баспаханада әріп терушілердің аздығынан һәм қағаздың шамалылығын еске алып, үш ұлт үшін уақытша ортақ журнал шығармақ болды. Журнал 56 беттік болып айына екі рет шығады. 24 беті қазақ-қырғыз, 24 беті өзбек, 8 беті түрікпен тілінде болмақ. Журнал оқу-білім, әдебиет, саясат жайынан жазылмақ» деп алдын ала хабарланады («Ақжол» газеті 1921ж. 22 ақпан). Алайда, 1922 жылдың 15 октябрында 1-саны жарық көрген «Шолпан» журналы қырғыз-қазақ ті-

лінде айында бір шығатын саясат-шаруашылық, білім-әдебиет журналы болып шығады.

Негізгі бөлім

Профессор Т. Қожакеев «Шолпан» журналының шығу тарихы жайлы: «Шолпан» журналының бірінші нөмірі тек 1922 жылы 22 қазанда жарық көрді» деп жазған (Т. Қожакеев, 1991ж.). 1999 жылы жарық көрген Қазақ ұлттық энциклопедиясының 4-томының 50-бетінде «Шолпан» (1921-1924) шыққан деп мәлімет береді. Журналды оқырманға таныстыру, оны жарнамалау, оқырман тарту мақсатында 1923 жылдың февраль айындағы «Темірқазық» журналының 1-санына «Шолпан» журналы деген мақала жарияланған. «1922 жылы 15 октябьден бастап Түркістан партия комитеті атынан қазақ-қырғыз тілінде «Шолпан» атты саясат, шаруа журналы шыға бастады. Журналдың 1-саны басқармаға келді», деп журналдың мазмұнына талдау жасайды. Журналдың түпнұсқа негізіне сүйенсек, «Шолпан» журналы 1923 жылдың 15 қазанында жарық көргеніне көз жеткіземіз.

Журналды шығарушылар оның алғашқы санында «Шолпан» журналын Түркістан коммунистер партиясының Кіндік комитетінің тілі. Саясат-шаруашылық, білім-әдебиет туралы айында бір шығатын қырғыз-қазақ журналы. Шығарушы: Иса Тоқтыбаев. Бастырушы: Түркістан коммунистер партиясының Кіндік комитеті деп жазған (Шолпан журналы. 1922 ж., №1). Осылайша, «Шолпан» журналының 1-саны 1922 жылдың 15 қазан айында Ташкент қаласындағы «Туркестанское государственное издательство» баспасынан басылып шыққан. Журналдың алғашқы саны ғана жеке басылған, кейінгі сандары 2-3, 4-5, 6-7-8 болып бірге шыққан. Журналдың соңғы 8-санында Басқарманың «Оқушыларымызға!» деген хабарландыруы берілген. Онда: «Журналымыздың қосылып шыққан бұл үш (6-8) нөмірлері, мерзімді уақытынан бір ай кешігіп шығып отыр. Кешігу себебі, баспахана жұмысының жамандығынан болды. Сондықтан, басқарма өзінен болмаған себептермен, журналдың мегзеген уақытында шыға алмай, оқушыларды зарықтырғанына құрметті оқушылардан зор кешу өтінеді» деп жазған («Шолпан» журналы. 1923 ж., № 8). Журналды шығарушылар тарапынан осындай хабарландыру бола тұра Шолпан журналы шықпай қалады. Оның себебін «... жеке мақалаларында буржуазияшыл-ұлтшылдық қате тұжырымға жол берілген деп есептеліп, осыған байланысты журнал 8-саны шыққаннан кейін

1923 жылдың мамыр айында жабылды» деп жазған (Қазақ ұлттық энциклопедиясы. 4-том). Журналдың соңғы санының екінші бетінде «6-7-8-нші сан. 1923 жыл, март, апрель, май» деп жазылғанымен мұқабасында 1923 жыл, 30 июнь деп шыққан күні мен айы анық басылған («Шолпан» журналы, 1923 ж.) Сондықтан да журнал 1923 жылдың 30 июньінде соңғы саны шыққан соң жабылды деп нақты айта аламыз.

«Шолпан» журналына жазылу бағасы:

2 айға 800 сом

3 айға 400 сом

1-саны 150 сом болып белгіленген.

Журналдың алғашқы санынан белгіленген баға өзінің шығуын тоқтатқанша өзгертпеген. Журналдың бірінші санының соңғы бетінде «Шолпан» журналына сөз жазушы азаматтар, деп мақала авторларының аты-жөні жазылған. Олар: «Нәзір Төреқұлов, Сұлтанбек Қожанов, Санжар Асфендияров, Тұрар Рысқұлов, Мұхтар Әуезов, Ораз Жандосов, Халел Досмұхамедов, Иса Қашқынбаев, Аққағаз Досжанова, этнограф Әбубәкір Диваев, Мырзағазы Есболов, Кәрім Жәленов, Сегізбай Айзунов, Жаһанша Досмұхамедов, Ә. Сыддықов, А. Арабаев, Олегов, Искалов, Әбдірахман Оразаев, Сара Есова тағы басқалар» деп көрсетілген («Шолпан» журналы. 1922 ж., № 1).

Өзбекстан Орталық Мемлекеттік архивіндегі мерзімді баспасөздер анкетасында: «Шолпан» журналының қызметкерлері кімдер?» деген сұраққа М. Әуезов пен М. Жұмабаевтар аталып, редколлегия мүшелері ретінде И. Тоқтыбаев пен М. Әуезов көрсетіліпті. (ЦГА Уз. ССР. ф.34.оп.1.ед.хр.2153,18-22-б). 1922 жылы М. Әуезов Орта Азия мемлекеттік университетінің еркін тыңдаушысы ретінде оқуға түскен. М. Әуезовтің аталған мерзімді баспасөздерге белсене атсалысқаны ақиқат. М. Әуезов: «1922-23 жылдың қысында Ташкентте «Шолпан» журналын шығардық, сонда біраз әңгімелер бастырдым», – дейді («Өз жайымнан мағлұмат» деген мақаласында). 1922-1923 жылдары Ташкентте «Шолпан» журналын шығарысып Абай творчествосы туралы кеңінен сөз қозғайтын «Қазақ әдебиетінің бүгінгі дәуірі» атты тарихи, әдеби сын зерттеуін жариялайды. Онда қазақ әдебиетінің тарихын Абайға дейінгі және Абай дәуірі деп бөліп, шолу жасайды.

Қазақ баспасөзін зерттеген ғалым Бейсембай Кенжебаев: «Газет, журналдарда көбінесе бұрынғы ұлтшылдар, алашордашылар, ескі зиялылар отырды. Олар адал істемеді. Осыдан кейін кейбір газеттердің атына «алаш» деген сөз

араласты; газет-журналдарда кейде бірді-екілі ұлтшыл бағыттағы материалдар басылып жүрді; «Шолпан», «Сана» сыяқты журналдар мен «Ақ жол» ашық ұлтшылдық бағытта шықты. Ұлтшылдар осы газет, журналдарды ұлтшылдықты үгіттеу құралы етуге тырысты» (Кенжебаев Б., 1955 ж.) деген пікірде болған. Бірақ оны қызыл идеологияның кезінде жазғаны анық еді. Өйткені Б. Кенжебаев қазақ әдебиеті тарихын сон-ау Орхон-Енисей жазбаларынан бері қарастырған ірі ғалым, батыл азамат екенін өмір кейін көрсетті. Расында да «Шолпан» журналында тәуелсіздікті аңсаған, ұлтының қамын ойлап, қайтсек ел боламыз деген алаш азаматтары еңбек еткен. «1922 жылға дейін байшыл-ұлтшылдар совет тәртібіне қарсы, контрреволюциялық пікірлерін баспасөз беттерінде именбестен ашықтан-ашық жазып отырды. Ал, 1922 жылдан бастап, Қазақстандағы баспа орындарында байшыл-ұлтшылдық пікірге ашықтан-ашық орын берілген жоқ. 1920-24 жылдарда байшыл-ұлтшылдар Ташкенде шыққан «Шолпан», «Сана» журналдарында, «Ақ жол» газетінде жат идеялық шығармалары арақидік жарияланып отырды» (Темірғали Нұртазин 1960 ж.) «Шолпан» журналына қатысты жазушы-ғалымдардың «ұлтшыл» бағытты ұстанды деген пікірлеріне орай біз «Ұлтшыл» деген сөздің ұғымын тереңірек түсінуге тырыстық.

Ұлтшылдық құбылысын анықтай отырып, француз зерттеушісі Жан-Люк-Шабо (Chabot J. – L. Lenationalism. – PUF, 1993) оны былайша бөледі:

Национализм, обозначающий чувство патриотизма, любви к своей нации, к своим корням;

Национализм как обостренное чувство патриотизма, которое приобретает крайнюю форму в случае появления обстоятельств, представляющих угрозу существования какой-либо нации;

Национализм как политическая доктрина, претендующая на решение проблем человечества, при которой главенствующая роль отводится одной определенной нации.

Ұлтты қалыптастыратын белгілер – тарих, тіл, дін және мәдениет – белгілі бір әлеуметтік қоғамдастықты біріктіретін және олардың өзіндік ерекшелігін білдіретін адамдардың негізгі элементтері ретінде де түсінуге болады.

Ұлтшылдық Әлемдік энциклопедияда берілген анықтамаға жақын келеді: «В условиях, предшествующих рождению юридической самостоятельного государства, национализм означает волеизъявление какого-либо сообщества,

осознавшего свою историческую индивидуальность, строить и развивать свое суверенное государство» (Encyclopaedia Universalis, P., 1990, t16) «Ұлтшыл» ұғымына осындай анықтама берілген екен. Ал Жүсіпбек Аймауытов «Тәрбие» («Абай» журналы, 1918 ж., №2) деген мақаласында ұлтшылдықтың жақсы, жаман жағы деп екіге бөліп қарастырады. «Жақсы жағы: бір халықтың ұлтшыл адамдары көбейсе, ұлты үшін жанын салып, сол ұлтты көркейтуге тырыспақ. Адамның өз басының көркеюімен ұлты көркеймейді, ұлты көркейсе, өзі көркеймек. Бір ұлт бақытты болса, ол бақыт сол ұлттың ішіндегі адамдарына да ортақ. Бір адамның бақыты, сол ұлттың ішіндегілерге де ортақ. Бір адамның бақыты бір ұлтты бақытты қылуға жетелейді. Ұлтын, отанын көркейту, қандас-діндес, тілдес бауырлардың қамын жеу – бұл жақсы жұмыс. Ал енді жаман жағы мынау: ұлтшыл адам бір ұлттың ғана қамын ойлайды; бұл қамын ойлау жолында басқа жұрттармен тартысады, жұлысады. Өз қылығы дұрыс, қисық болсын үстіне шығарып, басқаны жеңуге жаһат қылады. Біреуді жеңуге ұмтылған кісі қызуламақ, қызу кісі өз қатесін көргісі келмейді. Қатесін көрмеген кісі бірбеткей, ақыл көзінің ауданы тар кісі болу керек. Ақыл көзінің ауданы тар кісі адамшылыққа пайда келтіре алмайды. ... Ұлтшыл адам біреуге зорлық қылса да, қан төксе де мұқатып, өз Отанының дәуірлеуін іздейді», деп тіршіліктің өз талқысы аласұртып, әр халыққа ұлтшыл болмасқа ерік қоймай отырғанын сөз етеді. «Ұлтшыл болу – адамшылдық іс емес, заманның ісі», деп ойын қорытындылайды. Журналдың басы-қасында «ұлтшыл», «алашордашыл» азаматтар болды деген пікірлерге, тағылған айыптарға қарай сол заманның саяси жағдайы да басымдылық танытқан деп білеміз. Өйткені, заманның қиындығына қарамай газет-журнал шығарып таратты. Теңдікті, елінің тәуелсіздігін аңсаған азаматтар баспасөзді үгіт-насихат құралы ретінде пайдаланып, ел арасында ағартушылық қызметін жүргізді, ұлттың коды болып табылатын өнерді, әдебиетті, мәдениетті, салт-дәстүрді дәріптеді. Халықтың санасын оятуды мақсат тұтты. Мақсат-міндеттерін біз қарастырып отырған басылым беттерінен айқын аңғарамыз.

Қазақ журналдарының шығу тарихын зерттей жүріп мен 2017 жылы Колумбия университетінде (АҚШ) ғылыми тағылымдамадан өттім. Сол кезде америка журналдарының тарихын зерттеген американдық тарихшы, журналист Frank Lutner Mott -тың 5-томдық кітабымен танысуға

мүмкіндік туды. Ғылыми еңбектің 1-тарауында журналдар тарихының 1741-1850 кезеңдері қамтыған (Frank Lutner Mott, 1930). Оның мазмұнына келсек алғашқы журналдардың дүниеге келу проблемалары, қиындықтары, журналдардың шығу тарихы, ондағы жарнама, журналдың безендірілуі жайлы толық жазылған. «Америкада алғаш журнал шығару бизнес көзі» болып табылған (Frank Lutner Mott, 1930 г.). Мұны мысал ретінде қарастырып отырған себебіміз қазақтан шыққан ұлт зиялылары журнал шығаруды табыс көзі ретінде қарастырмағанын баса айтқымыз келеді. Қазақ зиялыларының алдында елдің, жердің проблемалары бірінші орында тұрды. Оның барлығын біз әрине басылымның мазмұны, бағыт-бағдары арқылы көз жеткіземіз.

Ойталқы

«Шолпан» журналындағы саяси-әлеуметтік тақырыптар журналдың Саясат, партия тіршілігі бөлімдерінде;

Ұлттық басылымдағы оқу-ағарту, әдебиет және мәдениет мәселелері; Ағарту, оқу, білім, әдебиет, тарих бөлімдерінде;

Экономикалық және шаруашылық проблемалары; Шаруашылық бөлімдерінде жан-жақты көтеріліп, тақырыпқа терең бойлаған көлемді мақалалар жарияланған. Сондай-ақ журнал беттерінде бұйрық жарлықтар да басылып тұрды.

Саяси һәм жалпы бөлімінде «Абыр-сабыр заманда сақтану керек» деген мақала «Т» деген бүркеншік есіммен берілген. Онда «Төңкерістен бұрын қырғыз-қазақ кедейлері ылғи өгейлік көріп келді. Басынан тоқпақ кетпеді. Жақсылықтың сәулесі тимеді, көргені ылғи зорлық-зомбылық, жауыздық еді. Түркістанда патшашыл хукіметті басқарып келген жергілікті жұрттың «қамқоршылдары», патша өкіметіне арқа сүйеп, аштан келген келімсектердің қулық-сұмдығына шыдағандары қырғыз-қазақ болып еді. Өзін санға алмай қырғыз-қазақты байлығы, жер-суы үшін, жеп-сору үшін ғана патшашыл хукімет билеп келді. Февраль революциясының бастапқы күндері қырғыз-қазақтарды киізге орап, лампы майын құйып, өртеп жіберіп, жеріне ие болған отаршылдар мұңаймаған кісі сияқтанып, ондап, жиырмалап қырғыз-қазақ пасөлкелерін қайтарып берді» («Шолпан» журналы, 1922 ж., №1), деп төңкеріске дейінгі қазақ-қырғыздардың жағдайының төмен болғанын, революциядан кейінгі жағдайының жақсаратынын жаза отырып, өзгеріп болып отырған уақыттың саясатына да сенімсіздік танытып, қазақ-қырғыз халқы

баяғы таз қалпына түсіп, ұстағанның қолында, тістегеннің аузында кетуі мүмкін екендігін ескертеді. Мақала авторы ұлтына, еліне, жеріне жаны ашыған азамат. Баспасөз беттерінде ұлтшылдық мазмұнды жарияланымдардың кетіп қалмауын қадағалап отырғанның өзінде журналдың алғашқы санының бірінші беттерінде жарық көрген.

XX ғасырдың басында Россияда халықтың саны өсіп, диханшылдық бір жолға қойылған соң жерге деген мұқтаждық туындаған. Сол кездері Россиядағы кедейлерді, патшашыл үкімет Россия колониясы болған Түркістан, Қазақстан секілді аймақтарға тығып, Қазақстан, Түркістанды келімсектерге толтырған еді. Міне осы жағдайды баяндағын «Азаттықтың жолы осы» деген мақала басылған. Онда: «Ішкі Россиядағы алғы тентірегелдерді, Түркістанға көшіруде ескі хукіметтің көздеген мақсаты екі түрлі: 1) жергілікті жұрттың жерін іштегі жерсіздерге беріп, бүліншілікті тоқтату. 2) келімсектерге сүйеніп, жергілікті жұрттарды өз дегеніне көндіру еді» («Шолпан» журналы, 1922 ж. №2) деген. Мақалада ескі хукіметтің көздеген мақсаттарын орындалғанын және де келімсектердің қазақ-қырғызды айналдыра қоршай, қазақ-қырғыздардың көшіп-қонып жүрген ең жақсы жерлеріне орналасып алғандарын жазады. Бұл жағдайдың қазақ-қырғызға жағымсыз екенін, ендігі уақытта Түркістанда артық жер жоқ екенін айта отырып, жерін қорғаштайды. Ендігі тұста, азаттықтың жолы – жердің байлығын қазақ-қырғыз өзі ұқсатса, шикізатты өзімізде пайдалануды ұсынып, зауыт-фабрикалар Түркістанда ашылса пайдалы болар деген ой айтады. Саяси азаттық жерге иелену, мал шаруасын аяқтандыру, өнімді молайту дей отыра, тіршілікті орнықты жолға салмай, алған саяси азаттықтың жұғымы аз болады дегенге келеді. Осы тарихи жағдайға байланысты алаштанушы ғалым, М. Қойгелдиев жазғандай: «XIX ғасырдың екінші жартысында, яғни, 60-шы жылдардағы реформадан соң өз күшіне сенген Ресей әкімшілігі сақтық атаулыны мансұқ етіп, қазақ қоғамын ашық отарлау және орыстандыру ісіне кірісіп кетті. Үкімет ішкі Ресейлік губерниялардан қазақ жеріне орыс шаруаларын жаппай қоныстандыру шараларын іске асыра отырып, қоныс аударушылардың жағдайын заңдық және экономикалық тұрғыдан негіздеп, нығайтып қана қойған жоқ, сонымен бірге, олардың санасында өздері туралы қазақ жеріне алдыңғы, дамыған өркениеттің жетістіктердің жеткізуші, жарылқаушылар бейнесін қалыптастыруға күш салды... Осы тү-

сінік ресей оқу орындарында білім ала бастаған қазақ жастарының санасына да енгізіле бастады. Бірақ, оқудағы қазақ жастары бұл идеяны сол күйінде қабылдай қоймады. Үкіметтің аграрлық саясаты нәтижесінде жарамды қазақ жерлерінің жаппай қоныс аударушылардың пайдасына өте бастауы, соның нәтижесінде кедейленген жатақтардың көбейе түсуі жаңа қалыптасып келе жатқан ұлттық зиялылар тобын саясатпен кәсіби шұғылдануға, ұлт-азаттық қозғалыс идеологиясын қалыптастыруға, ұлттық платформадағы саяси партияға бірігуге мәжбүр етті. (М. Қойгелдиев 13-14 б.) Қазақ зиялыларының көзқарасы бойынша ұлт өзінің жерін, дәстүрін, тілі мен ділін толығымен иеленбейінше қоғамда даму болмайды деген оймен азаттықты аңсай отырып баспасөз арқылы халыққа жеткізіп отырған.

Нәтиже

«Шолпан» журналының үкімет тарапынан қысым көріп, тынысының тарылып бара жатқанын журналдың біріктіріліп шыққан 4-5 сандарынан байқаймыз. Журнал бетінде «Оқушыларымызға» деген басқармадан хабарландыру басылады. «Шолпан» журналына, дүние жағынан үкіметтің беріп келген жәрдемі бұдан былай тоқтатылатын болды. Журналдың бар қаражаты өз мойнына түсіп, өзінен өндірілетін ақшамен шығатынға айналды. «Жығылған үстіне жұдырық» дегендей, оның үстіне қымбатшылық күннен күнге өсіп келеді» («Шолпан» журналы, 1922 ж., №4-5) деп қырғыз-қазақ азаматтарынан көмек сұрайды. Яғни журналға 1923 жылдың басынан үкіметтің жәрдемі тоқтатылып, қысым көрсетіле бастағанын аңғаруға болады. Басқарма журналдың жабылып қалуынан күдіктеніп, журнал алдырушыларынан ақшаларын кешіктірмей жіберуін өтінеді. Сонымен қатар журналды ел арасына, қала-қалаларға тарату, оған жазушыларды жию мәселесінің де реттелетініне сеніммен қарайды.

Қазақ баспасөзінің тарихын зерттеген ғалым Х. Бекқожин өзінің «Қазақ баспасөзі тарихының очеркі» деген еңбегінде «Шолпан журналының әдебиет бөлімінде көп қателіктер жіберді. Өйткені, оған сол кездегі ірі ұлтшылдар, алашордашылар да қатысты. Олар әдеби шығармаларында ұлтшылдықты уағыздау, торығу, Октябрь революциясының жеңісін теріс түсіндіру әрекетінде болды. Осындай қателіктері үшін «Шолпан» журналы көп өмір сүре алмай, 1923 жылы май айында жабылды дейді (Қ. Бекқожин, 1981). Бұл пікір «Шолпан» журналында

ұлтының қамын жеген алашорда азаматтарының қызмет еткенін тағы да дәлелдей түседі. Дәл осындай пікірде болған ғалым Т. Қожакеев «Әдебиет бөлімінде «Шолпан» жекелеген қателіктер жіберді. Кейбір шығармаларында торығу орын алды, Октябрь революциясының жеңісін теріс түсіндіретін ойлар айтылды. Кей материалдарында ұлтшылдықты қоздыратын пікірлер жіберді. Осындай қателіктері үшін, қаржы тапшылығынан «Шолпан» журналы көп өмір сүре алмай 1923 жылы мамыр айында жабылды» деген (Қожакеев Т., 1991 ж.). Журналдың жабылу себебіне келсек, сол бір кезеңнің қазақ халқының басына, оның ішінде қазақ зиялыларына қандай ауыртпашылық әкелгенін М. Әуезовтің 1932 жылдың мамыр айында, жазушының сол кезде басқа амалдың жоқтығынан жазған «Енді мен саясатпен айналыспаймын, әдебиетке біржола бет бұрамын» деген саясатын «Председателю СНК КАССР тов. Исаеву У. О признании своих политических ошибок» деген хатынан оқи аламыз: «В частности, считаю, абсолютно не соответствующими социальному заказу революционных лет и революционной общественности, свои ранние идеологические вредные высказывания на страницах журнала «Шолпан», о путях казахской литературы дореволюционных лет» (Әуезов және архив, 1997). М. Әуезовтің бұл бас тартуын көкірегі ашық әр азамат дұрыс түсінеді. Себебі Мұхтар Әуезовтің бұл хаты ендігі жерде күрес күрделене түскенін терең сезінген, көп нәрсені түсінген адамның саяси қадамы болатын. «Шолпан» журналының 1922 жылғы №2-3 санында М. Әуезовтің «Қазақ әдебиетінің бүгінгі дәуірі» мақаласының басы, 1923 жылғы №4-5-інші сандарында оның соны «Қазақ әдебиетінің қазіргі дәуірі» деген атпен жарияланады. Бұл мақалаға «Қоңыр» деп ат қойған. Ол кезде журнал шығарушы, оған жазатын авторлар саны өте аз болғандықтан, бір кісінің бірнеше мақаласы, тіпті түрлі жанрдағы туындылары бір санда жариялана беретін. Негізгі редакциялық жұмыс М. Әуезовтің үлесінде болғандықтан, материалдардың тапшылығын толтыру мақсатында журналдың бір санындағы жазушының бірнеше әңгіме, мақалаларына бүркеншік есімдер молынан пайдаланылатын. Өлгі аталған екі мақалада «Қоңыр» деген жазушының жиі қолданатын бүркеншік атымен жарияланған. «Шолпан» журналының 2-3 сандарында М. Әуезовтің «Қазақтың қалам қайраткерлеріне» деген ашық хаты жарық көреді. Мұнда да әдебиеттің бір сүйенетін дінгегі газет-журнал екендігін айтады. Сол заманда газет-журналдың

аз болғандығын, сол себепті де баспасөз өз міндетін толық атқара алмай отырғандығын жазады. «Не басындағы адамы ауысады, не заманы ауысады, көбінің өмірі тіпті болымсыз, қысқа болады» деп («Шолпан» журналы, №2) сол дәуірде шыққан газет-журналдардың жабылу себептеріне алаңдауын білдіреді.

Журналдардың шығу тарихы мен оның оқырмандарға жету жолдары, жабылу мәселелеріне тоқталған кезде америка журналдарының тәжірибесіне қысқаша тоқтала кетсек. «Америка журналдары алғаш шыққан кезде олар өте жұпыны болды. Журналдардың жабылуына, құлдырауының себебі журнал атауының сәтсіз қойылуы. Міне сондықтан да олардың ғұмыры ұзаққа бармады» деп жазады (Noah Webster 1788). Осылайша, журналдардың сыртқы безендірілуі, қағазының сапасы, оның оқырманды тарта қоймайтын атауының өзі журналдардың ғұмырының ұзақ болмауы деп түсіндіреді. Ал қазақ журналдарының жабылып қалу себептерін біз жоғарыда айтып өттік.

«Шолпан» журналының ғұмыры қысқа болса да, ұлт руханиятының өркендеуіне ықпал етті. Айталық, XX ғасырдың 20-жылдары қазақ қаламгерлері қаламынан туған қазақ әдебиетінің жауһарлары болып саналатын көптеген үздік шығармалар алғаш рет «Шолпанда» жарық көрді. Бұл тұрасында журналды жинақтап, баспаға әзірлеген Х. Есенқарақызы: «Шолпан» журналы өзінің қысқа ғұмырында қазақ поэзиясының жанашыры бола білді (Есенқарақызы Х., 2010), деп лайықты бағасын береді.

Қорытынды

Қорытындылай келгенде, Ұлт баспасөзінің қалыптасу тарихында «Шолпан» журналының

алатын рөлі зор. «Шолпан» халықтың қоғамдық-саяси хабарларымен қамтамасыз етіп қана қоймай, әрі ағартушылық, әрі әдебиет пен мәдениетті насихаттау қызметін атқарды. Әдебиет халықтың сана-сезімін оятатын, эстетикалық талғамын қалыптастыратын, білім көкжиегін кеңейтетін құрал болғандықтан, халықтың рухани қажеттілігін өтеу мақсатында «Шолпан» журналының шығарушылары арнайы әдебиет бөлімін арнады. Оның нәтижесінде, қазақ әдебиетінің жауһар туындылары көпшілікке насихатталды. Проза, поэзия, әдеби сын мен халық мұрасы бойынша авторлар белсенді түрде шығармаларын журнал беттерінде жариялап тұрды. Кезінде түрлі жанрда «Шолпанда» басылған бұл шығармалар ұлттық әдебиеттің жетістігін көрсетіп, әрі оның даму бағытын анықтады. Баспасөз тарихында саясат, шаруашылық, білім-әдебиет мазмұнында шығатын журналдың үлгісін көрсеткен басылым болды.

Әрине, кез келген басылымның қызметіне баға беру үшін сол заманның, сол дәуірдің саяси ахуалын ескеріп отырып, бағамдау керек. Партиялық идеология «Шолпан» журналы көтерген материалдарды қолдай қоймайтын еді. Сондықтан да «Алашордашыл», «Ұлтшыл» басылым деп оны қаржыландыруды тоқтатты, қудалады. Бірақ қазақ баспасөзінің тарихында «Шолпан» журналының өзіндік үлкен орны бар. Әдебиет, өнер, шаруашылық, саясат бәрі-бәрі журналда ашық тақырыппен жазылды. Сондықтан да жаңа пролетарлық саясаттың икеміне келмеді. Бірақ «Шолпан» жаңа қанаттана бастаған қазақ зиялыларының ой-жүйесіне қазақ болашағының қандай болатындығы жөнінде ой жиегін қалыптастырып кетті. Сондықтан да «Шолпан» журналы ұлт сөзін сөйлеген басылым ретінде қазақ баспасөзінің мақтанышы болып қала бермек.

Әдебиеттер

- «Ақжол» газеті 1921ж. 22 ақпан
 Amerikan magazines., 1788., Noah Webster
 Әуезов және архив. – Алматы: «Атамұра» баспасы, 1997. – Б. 23.
 Бекхожин Қ. «Қазақ баспасөзі тарихының очеркі». – Алматы: «Мектеп», 1981. – Б. 107.
 Encyclopaedia Universalis, P., 1990, t16, p.18.
 Кенжебаев Б. Қазақ баспасөзінің тарихынан. Қазақ Мемлекеттік баспасы, 1955. – Б.36.
 Қазақ ұлттық энциклопедиясы. 4-том
 «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия/Бас редактор Ә. Нысанбаев. – Алматы.
 Қожакеев Т. Жыл құстары. – Алматы: Қазақстан, 1991. – Б. 62.
 Қожакеев Т. «Жыл құстары». – Алматы: «Қазақстан», 1991. – Б.62.
 Қойгелдиев М. Ұлттық саяси элита. Қызметі мен тағдыры. – Б.13-14.
 Нұртазин Т. Жазушы және өмір. Қазақтың көркем әдебиет баспасы. – Алматы, 1960. – Б.35.
 ЦГА Уз. ССР. ф.34.оп.1.ед.хр.2153,18-22-б.

- Chabot J. – L. Lenationalism. – PUF, 1993, p 3.
«Шолпан» журналы. Ташкент, 1922. №1.
«Шолпан» журналы. Ташкент, 1923. №8.
«Шолпан» журналы, Ташкент, 1923.
«Шолпан» журналы. Ташкент, 1922. №1.
«Шолпан» журналы. Ташкент, 1922. №1.
«Шолпан» журналы. Ташкент, 1922. №2.
«Шолпан» журналы. Ташкент, 1922. №4-5.
«Шолпан» журналы. Ташкент, № 2.
«Шолпан» / Құраст. Х. Есенқарақызы. – Алматы: Ан Арыс, 2010. – Б.10.
Frank Lutner Mott, History of Amerikan magazines., D.Appleton and company New-York-London,1930. – P. 934.

References

- «Akzhol» gazeti [Newspaper «Akzhol»] 1921zh. 22 akpan
Amerikan magazines., 1788., Noah Webster
Auezov zhane arhiv [Auezov and archive] «Atamura» baspasy, Almaty, 1997.-B.23
Bekhozhin K. «Kazakh baspasozinin tarihyyn ocherki» [«Essay about the history of the Kazakh press»] Almaty, «Mektep» 1981, – B.107
Encyclopediia Universalis, P.,1990, t16, p18
Kenzhebaev B. Kazakh baspasozinin tarihyynan [From the history of the Kazakh press]. Kazakh Memleketтик baspasy, 1955zh, – B.36
Kazakh Ultyk Encyclopediasy [Kazakh National Encyclopedia]. 4-tom
«Kazakhstan»: Ultyk Encyclopediia/Bas redactor A. Nysanbaev – Almaty
Kozhakeyev T. Zhyl kustary [Migratory birds]. – Almaty: Kazakhstan, 1991, – B.62
Kozhakeyev T. «Zhyl kustary» [«Migratory birds»] Almaty «Kazakhstan» 1991zh. -B.62
Koideldiev M. Ultyk sayasi elita [National political elite]. Kyzmeti men tagdyry.-B.13-14
Nurtazin T. Zhazushy zhane omir [Writer and the life]. Kazakhtyn korkem adebiet baspasy. Almaty 1960zh. -B.35
ZGA Uz. SSR. f.34.op.1.ed.hr.2153,18-22-b
Chabot J. –L. Lenationalism. –PUF, 1993, p3
«Sholpan» zhurnaly., Tashkent, [Magazine «Sholpan»]. 1922zh, №1
«Sholpan» zhurnaly., Tashkent, [Magazine «Sholpan»]. 1923zh, №8
«Sholpan» zhurnaly., Tashkent, [Magazine «Sholpan»]. 1923zh
«Sholpan» zhurnaly., Tashkent, [Magazine «Sholpan»]. 1922zh, №1
«Sholpan» zhurnaly., Tashkent, [Magazine «Sholpan»]. 1922zh, №1
«Sholpan» zhurnaly., Tashkent, [Magazine «Sholpan»]. 1923zh, №8
«Sholpan» zhurnaly., Tashkent, [Magazine «Sholpan»]. 1923zh
«Sholpan» zhurnaly., Tashkent, [Magazine «Sholpan»]. 1922zh, №4-5
«Sholpan» zhurnaly., Tashkent, [Magazine «Sholpan»]. 1922zh, №2
Frank Lutner Mott, History of Amerikan magazines., D.Appleton and company New-York-London,1930., – P.934